

19. YÜZYILDA İLETİŞİM GÖREVİ YÜRÜTEN ÂŞIKLARDAN GÜNÜMÜZE GÜÇLERİN MEDYA ETİĞİNE TESİRİ

DOÇ. DR. ALİ YAKICI*

İletişim, dün olduğu gibi bugün de sosyal, siyasal, kültürel, dinî vd. hayatın en önemli unsurlarından biri olarak etkisini sürdürmektedir. Dün eldeki imkânlar ölçüsünde farklı iletişim araçları kullanılmaktaydı. Fakat bugün bu iletişimi büyük ölçüde kitle iletişim araçları gerçekleştirmektedir (Çelik 2001: 105). Kitle iletişiminde en etkili kullanım araçlarının başında ise dil gelmektedir.

İnsanlar ve kitleler arası ilişkilerde iletişimin en geniş ve en dar anlamda temel ögesi dildir. İletişim söz konusu olduğu zaman dille iletişim sistemi arasındaki ilişkiler daha önemli hâle gelmektedir. Kitle iletişim araçlarının türlerine göre yazı, ses ve görüntü sembollerine ayrılan dilin kitle iletişim araçları arasında önemli bir yeri bulunmaktadır (Evliyaoğlu 1984: 54).

Türklerin MÖ 4000. yıldan itibaren izlenebilen tarihleri içinde 16. yüzyıla kadar ozan-baksı ya da kam geleneği olarak süregelen âşık edebiyatının fonksiyonları ve içeriği açısından incelendiğinde, Türk milletine has bir iletişim yolu olmanın yanında, kültür ve bilgi taşıyıcılığı niteliklerine de sahip olduğu bilinmektedir.

21. yüzyıla kadar gerek Türkiye’de gerek diğer Türk Cumhuriyet ve Topuluklarında olduğu kadar 20. yüzyılda yeni göçlerle yerleşilen Avrupa topraklarında hayatiyetini sürdüren âşıklık geleneği, sanat niteliğinin yanında Türk milletinin iletişim yolu ve yöntemi olduğu kadar genetik şifrelerin de taşıyıcısıdır (Günay 2009: 142-143).

* GÜ Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi ve Türk Dili Bölüm Başkanı.

Türk kültür tarihinin en mühim geleneklerinden birisini oluşturan âşık tarzı şiir geleneğinin en önemli tarafı; Türk folklorunun çok özel ve velut bir sanat biçimi olarak taşıdığı, teşekkül ettirdiği ve etkilediği sosyal ve toplumsal ahlaki değerler ve bu değerlerin manzumesinin tamamının Türk halk felsefesini oluşturması ve bir toplumsal iletişim ve dolayısıyla eğitim formu olarak kuşaktan kuşağa aktarmasıdır (Çobanoğlu 2007: 32).

İletişim araç gereçlerinin yaygın olarak kullanılmaya başlandığı 20. yüzyılın son çeyreğinin öncesine bakıldığında toplum içinde iletişim görevini yürütenlerin genellikle dili kullanan, sanatını dille icra eden bu genetik şifre taşıyıcıları ve dönemlerinin en önemli iletişim unsurları ozanlar/âşıklar olduğu görülmektedir. Gözaydın, halk biliminin iletişimle ilgisini belirginleştirdiği bir yazısında daha çok ozanların/âşıkların haber niteliği taşıyan destanlarından örnekler vermiştir. Haber niteliği taşıyan şiirlerinden örneklerin verildiği bu âşıklar arasında Benli Halime, Benli Hasibe, Benli Emine, Âşık Kerem, Sivaslı Ruhsati, Dadaloğlu, Kağızmanlı Cemal Hoca, Âşık Cingözoğlu, Âşık Şükrü, Âşık Çileli, Ürgüplü Âşık Memiş, Konyalı Âşık Mehmet Yakıcı gibi 19 ve 20. yüzyılın kadın ve erkek halk şairleri yer almaktadır (Gözaydın 1982: 120-130).

**İnsanlar ve kitleler
arası ilişkilerde
iletişimin en geniş
ve en dar anlamda
temel ögesi dildir.**

Köprülü, önceki asırlarda olduğu gibi 19. yüzyılda da âşıkların her tarafta çoğaldığını, büyük şehirlerde ve özellikle de İstanbul'da muntazam bir teşkilata sahip olduklarını, askerî sınıflar arasındaki saz şairlerinden başka bu sanatı kendilerine bir meslek, bir geçim vasıtası yapmış âşıkların varlığını

bilindiğini belirtmektedir. Köprülü ayrıca âşıkların bu derece çoğalmasının temel nedenleri arasında yönetimin kendilerine resmî olarak iletişim görevi vermiş olmasının da bulunduğunu vurgulamaktadır.

Köprülü'ye göre bu âşıklar her yerde, özellikle de belirli kahvehanelerde toplanırlar, müşterek saz ve söz fasılları yaparlardı. Hayatlarını başka vasıtalarla temin eden, başka mesleklere mensup olan birtakım saz şairleri daha vardı ki, bunlar profesyonel âşık olmamakla beraber bu toplantılara gelirler, fasıllara iştirak ederlerdi. Ananeye göre İstanbul'da, bilhassa Tavukpazarı'ndaki bir kahve âşıkların en büyük merkeziydi. Âşıklar arasından hükümet tarafından resmî olarak atanan bir halk şairi resmen âşık kâhyası olarak tayin edilir ve âşıkların oluşturduğu loncanın işlerini yönetirdi.

Bir yerde daimî olarak ikamet etmeyen, her mevsim durmadan il il, köy köy gezerrek bütün memleketi dolaşan, her yerde âşık fasıllarına iştirak eden bu saz şairleri, halk arasında büyük bir haberleşme ve propaganda vasıtasıydılar. Önemli birer iletişim unsuru oldukları için hükümet bunların kontrolüne dikkat eder, bunları kendi propagandası için kullanırdı.

Âşıklar arasında yaşayan bir ananeye göre II. Mahmut, Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde haberleşme ve propaganda gücü tespit edilen otuz kadar âşığa Saray'dan sürekli olarak maaş verilmiştir.

İstanbul'da olduğu gibi diğer büyük merkezlerde oluşturulan âşık teşekküllerini ise yine hükûmet adamları başta olmak üzere derebeyler, âyan ve eşraftan kişilerle zenginler himaye etmişlerdir (Köprülü 1962: 526-527).

Bunun karşılığında âşık, kendisini resmî olarak görevlendiren hükûmet ya da maddi olarak destekleyen kişi, kurum ve kuruluşların belirlediği prensipler doğrultusunda hareket etmiş, iletişim görevini yürütürken genellikle bu güçlerin belirlediği konuların dışına çıkmamış/çıkamamıştır. Aksi davrananlar ise ya maddi destekten mahrum bırakılmış ya da bununla da yetinilmeyerek kendisini destekleyen güç/güçler tarafından cezalandırılmıştır.

Bunun örneklerini âşıklara resmî iletişim görevi verilerek onların desteklendiği 19. yüzyılda, özellikle de II. Mahmut, Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde görmek mümkündür.

Örneğin, o dönemde hükûmet desteği alan âşıklardan Silleli Sururî'nin kendisini destekleyen güçlerin hilafına hareket ettiği, onların istediği konuları şiirlerinde işlemediği için Saraydan kovulduğu ve öldürüldüğüne dair rivayetler bulunmaktadır (Saadettin Nüzhet 1933: 9-11).

Bu şekilde mağdur edilen âşıklardan bir diğeri de Kayserili Seyrani'dir. Seyrani, saz ve söz ustalığındaki gücü ve âşık sanatını icradaki üstün başarısı sayesinde Saraya kabul edilir ve dönemin padişahı Sultan Abdülmecit tarafından taltif edilir. Öyle ki, Abdülmecit çok sevdiği samur kürkünü bile Seyrani'ye giydirir. Fakat aradan geçen zaman sürecinde Seyrani, "Haber kut-sal, yorum hürdür." mantığıyla hareket etmeye başlar. Gördüğü, yaşadığı ve tanık olduğu olumsuzluklar, hükûmetin vatandaş üzerine kurduğu baskı ve zulüm politikaları Seyrani'yi vicdanen rahatsız eder. Şiirleriyle yaşanan rüşvet olaylarını, başta ekonomi olmak üzere kötü işleyen sosyal, siyasal, kültürel ve dini bütün kurum, kuruluş ve bunlar çevresinde yaşanan olayları eleştirir. Zaman zaman çare bulunması amacıyla şiirlerinde yer verdiği ama hükûmet açısından olumsuz olarak nitelendirilen haber ve yorumlarla halkı bilgilendirir.

Seyrani'nin şiirlerinde ilk zamanlar;

Hakkın mekânından özge bir mekân

Bulmak mümkün ise bul gönder beni

İletişim araç gereçlerinin yaygın olarak kullanılmaya başlandığı 20. yüzyılın son çeyreğinin öncesine bakıldığında toplum içinde iletişim görevini yürütenlerin genellikle dili kullanan, sanatını dille icra eden bu genetik şifre taşıyıcıları ve dönemlerinin en önemli iletişim unsurları ozanlar/âşıklar olduğu görülmektedir.

gibi Saray'a övgü dolu dizelerin yer aldığı görülmektedir. Çünkü Seyrani, o günlerde Saray'dan yardım alan, parasal anlamda ciddi biçimde desteklenen bir sanatçı konumundadır. Fakat âşık, zaman içinde yönetimden kaynaklanan haksızlık, rüşvet ve zulmü gördükçe kendisini maddi olarak destekleyen güce/güçlere karşı sessiz kalamamıştır ve:

Bir yerde daimî
olarak ikamet
etmeyen, her
mevsim durmadan
il il, köy köy gezerek
bütün memleketi
dolaşan, her yerde
âşık fasıllarına iştirak
eden bu saz şairleri,
halk arasında büyük
bir haberleşme
ve propaganda
vasıtasıydılar.

*Zulmünden vekil-i Âl-i Resulün
Hicaptan sikkenin kızılı çıktı*

veya;

*Etmek farzdır ulul-emre itaat
Ulul-emre farzdır etmek adalet*

ya da;

*Merhametsiz olan ulul-emirler
Korkarım şeytanın iltizamında*

ve benzeri dizelerle gördüklerini ve yaşadıklarını dile getirir. Daha da ileri giderek;
Geçti sadarete hayvan olanlar
gibi sözlerle yönetime karşı düşüncelerini açık

bir dille ifade eder. Bu durum ise yönetimin hoşuna gitmez, iletişim gücüyle halkı yönetime karşı olumsuz bir biçimde etkileyen Seyrani'nin öldürülmesine karar verilir. Seyrani bu gerçeği şu dizelerde açıkça belirtmektedir:

*Devletim hüknüme çıkarmış ferman
Eceli peşime taktı her zaman*

Ama Seyrani şanslıdır. Konyalı Sururi ve diğer âşıklarda yerine getirilen infaz hadisesi Seyrani'de gerçekleşmez. Çünkü nüfuzlu bir hemşerisinin yardımıyla İstanbul'dan kaçınılarak ölümden/öldürülmekten kurtulur (Kasır 1984: 21-24).

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda ve özellikle tek partili dönemden çok partili döneme geçiş sürecinde de zaman zaman güçlerin özellikle şairleriyle halkı bilgilendiren, söylediği/yazdığı destanlarla iletişim görevini yürüten kimi halk şairleri üzerinde parasal desteğe dayalı baskı oluşturdıkları görülmektedir.

Bunlara örnek olarak Konyalı Âşık Mehmet'i verebiliriz:

1879 Konya doğumlu olan ve 1950 yılında yine Konya'da vefat eden Âşık Mehmet, ömrünün 50 yılını destan söyleyerek ve söylediği bu destanlarla halkı bilgilendirerek tamamlayan bir halk şairidir. Onun destanları birer haber niteliğindedir. Ayrıca destanları arasında reklam amaçlı olanları da bulunmaktadır. Onun destanlarında Seferberlik yılla-

rının, Birinci Dünya Savaşının, İstiklal Savaşının, TBMM ve Cumhuriyetin kuruluşunun, isyanların, istiklal mahkemelerinin, çok partili döneme geçişin vd. sosyal, siyasal, kültürel ve dinî olayların yaşanışını, izlerini ve etkilerini açıkça görmek mümkündür.

Geçimini Konya merkezdeki tarlalarında çiftçilik yaparak sağlayan Âşık Mehmet yine destanlarında belirttiği 1928 ve 1929 yıllarının şiddetli kuraklığında hiç mahsul elde edemez ve kendisine iş verilmesi için dönemin Konya Valisine müracaat eder. Vali de Konya Halkevinde zaman zaman kendisini dinlediği ve sanatını takdir ettiği Âşık Mehmet'e Konya Maarif Müdürlüğünde resmi olarak iş verir. Görevi, ortaokul ve liselerde gerektiği zaman âşık sanatını icra etmek, bu konuda öğrencilerini bilgilendirmek isteyen öğretmenlere uygulamalarıyla yardımcı olmaktır. Fakat bu görevi ancak iki yıl sürer. O dönemde çok partili hayata geçmek için Atatürk'ün emriyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasının Lideri Fethi Okyar'a o dönemde yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik sıkıntıları dile getiren bir şikâyet destanı gönderir. Bu destan dönemin kimi ulusal gazetelerinde ilk sayfalarda yer alır. Bunun üzerine dönemin Konya il yönetimi Âşık Mehmet'i huzura çağırarak yazdığı bu şiirden dolayı yine bir destanla kendilerinden özür dilenmesini isterler ve Maarif Müdürlüğündeki görevine son verirler. Âşık Mehmet'i maaşından eden yönetime muhalif lider Fethi Okyar'a hitaben yazdığı destanın kimi dörtlülükleri şunlardır:

*Şikâyetnâmemi yazdım huzura
Bizim hâlimizi bilsin Fethi Bey
Dokunmasın bir şey kalbe fütura
Bizim hâlimizi bilsin Fethi Bey*

*Yaşasın Fethi Bey kurdu bir fırka
İyi nâmı gitti garbınan şarka
Ne altta sergi var ne dalda hırka
Bizim hâlimizi bilsin Fethi Bey*

*Tevazu kalmadı düzen bozuldu
İcar nisbetinde evler yazıldı
Fakir fukaranın bağı ezildi
Bizim hâlimizi bilsin Fethi Bey*

*Hepisi de bir Mevlâ'nın kuludur
İki fırka Gazi'mizin yoludur
Yeni Fırka Fethi Bey'in gülüdüdür
Bizim hâlimizi bilsin Fethi Bey*

Teşrif etsen gelsen sen de buraya
Kazandığım gitti bütün araya
Yol parası çıktı on bir liraya
Bizim hâlimizi bilsin Fethi Bey

Rençber idi insanların yararı
Dört seneden beri ettik zararı
Her tahsildarda var haciz kararı
Bizim hâlimizi bilsin Fethi Bey

Sabahtan tahsildar dizilir bir saf
Ne tüccar kaldı batmadık ne esnaf
Her gelen tahsildar etmiyor insaf
Bizim hâlimizi bilsin Fethi Bey

Eskâ diye açmışlar bir daire
Bunun da derdine bulunmaz çare
Bir dönüm ekine üç lira para
Bizim hâlimizi bilsin Fethi Bey

Düşüncem arttı ben derine daldım,
Ziraat Bankası'ndan yüz lira aldım
Bunu da veremeyip mükedder kaldım
Bizim hâlimizi bilsin Fethi Bey

Esnafin yarısı dükkân kapattı
Buğdaycı, tiftikçi büsbütün battı
Koyun tüccarları bütün top attı
Bizim hâlimizi bilsin Fethi Bey

Okuyup mektubum ele alaydı
Fethi Bey derdime çare bulaydı
Olursa bir imdat senden olaydı
Bizim hâlimizi bilsin Fethi Bey

Fethi Bey de sözlerime bakaydı
Gazyağı da ucuzlayıp akaydı
Şeker, kibrit inhisarı ka(l)kaydı
Bizim hâlimizi bilsin Fethi Bey

*Çalıştım çiftime yapmadım hile
Yüz elli dönümden çıktı on kile
Benim tohumuma yetmiyor bile
Bizim hâlimizi bilsin Fethi Bey*

*Âşık Mehmet senin sözlerin haktır
Kimse kıymetini etmiyor takdir
Vergiye verecek paramız yoktur
Bizim hâlimizi bilsin Fethi Bey
(Es 1970: 5679-5680)*

Ortaya çıkışlarından günümüze ozanların sosyal, siyasal, kültürel ve dinî hayatta hem verdikleri eserler hem de kurdukları iletişim bakımından önemli görevler üstlendikleri bilinmektedir. Unvanı ozan, âşık, saz şairi vb. olan bu halk sanatçıları, genellikle medyanın temel ilkesi olan/olması gereken “haber kutsal yorum hürdür” düsturundan hareketle sanatlarını icra etmek ve doğru olanı şiirlerine/destanlarına yansıtmak istemektedirler. Fakat zaman zaman bu arzularını yerine getirememekte, kendilerine destek veren ya da üzerlerinde etkili olan güçlerin emir ya da ricaları doğrultusunda hareket etmek durumunda kalmaktadırlar.

Bunun açık örnekleri Batılılaşma sürecinin resmi olarak başlatıldığı 19. yüzyılda görülmektedir. Batılılaşma sürecine karşı olan ya da hükûmetin gerçekleştirdiği kimi uygulamaları olumsuz biçimde eleştiren iletişim organları/âşıklar etkisiz Hâle getirilmişlerdir. Farklılıkları da olsa Cumhuriyet Döneminde de genellikle ödüle dayalı benzer uygulamalar yaşanmıştır. Günümüzde de güçlerin isteği doğrultusunda hareket eden medya kuruluşları ve yazarlar desteklenirken aksine davrananlar ise çeşitli yollarla engellenmektedir. Hatta çeşitli televizyon ve radyolarda program yapan âşıklar da program yaptıkları medya kuruluşunun isteği doğrultusunda sanatlarını icra etmektedirler. Yüzyıllar geçse de değişmeyen bu anlayış, medya etiğini olumsuz biçimde etkilemektedir.

Unvanı ozan, âşık, saz şairi vb. olan bu halk sanatçıları, genellikle medyanın temel ilkesi olan/olması gereken “haber kutsal yorum hürdür” düsturundan hareketle sanatlarını icra etmek ve doğru olanı şiirlerine/destanlarına yansıtmak istemektedirler.

KAYNAKÇA

Çelik, Ejder (2001), "Kitle İletişim Araçları ve Dil", *Türk Yurdu-Türkçeye Saygı Özel Sayısı*, 162-163, Şubat-Mart 2001, Ankara.

Evliyaoğlu, Gökhan (1984), "İletişim Olgusunda Psikolojik Süreçler", *Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Dergisi* 1984/6, Ankara.

Kasır, Hasan Ali (1984), *Seyranî*, İstanbul: Kendi yayını.

Köprülü, M.Fuad (1962), *Türk Saz Şairleri I-V*, Ankara: Milli Kültür Yayınları.

Gözaydın, Nevzat (1982), "Türk Folklorunda İletişimle İlgili Bazı Olaylar Üzerine I", *İletişim* 1982/4, Ankara: AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Yayını.

Çobanoğlu, Özkul (2007), *Âşık Tarzı Edebiyat Geleneği ve İstanbul*, İstanbul: 3 F Yayınevi.

Nüzhet Ergun, Saadettin (1933), *XIX. Asır Sazşairlerinden Silleli Sururi*, Semih Lütfi: İstanbul: Suhu-let Kütüphanesi Yayını.

Es, Selçuk (1970), "Konyalı Âşık Mehmet'in Bir Destanı", *Türk Folklor Araştırmaları*, 252, Temmuz 1970, İstanbul.

Umay, Türkes Günay (2009), *Türk Kültürüne Eleştiri*, Ankara: Akçağ Yayınları.